

6D110200 – «Қоғамдық денсаулық сақтау» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесіналу үшін дайындалған диссертацияға
АННОТАЦИЯСЫ

Шаймбетов Жангельды Мырзагельдиевич

«Батыс Қазақстан аймақтарындағы кәсіби аурушандықтың медициналық-әлеуметтік аспектілері»

Зерттеу тақырыбының өзектілігі

Қазақстан Республикасының Денсаулық сақтау саласын дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған «Денсаулық» мемлекеттік бағдарламасын іске асырудың басты басымдығы елдің тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз ету үшін халықтың денсаулығын нығайту болып табылады. Қоғамның материалдық және экономикалық әл-ауқатының негізі жұмыс күші болып табылады. Ресми статистикалық ақпарат деректері бойынша Қазақстан Республикасы халқының 50,3%-ын еліміздің жұмыс күші құрайды. Қазіргі уақытта Республикада елді индустрияландыру бағдарламасы табысты іске асырылуда, бұл экономикалық белсенді халық санының одан әрі өсуіне алып келеді.

Жоспарлы ғылыми-зерттеу жұмыстары аясында Қазақстан ғалымдары жүргізген көп жылдық гигиеналық зерттеулер бойынша өндірістік нысандардың еңбек жағдайларын аттестаттау нәтижесінде республиканың өнеркәсіп кәсіпорындарының 80%-ы, өндірістік және қоршаған орта санитарлық-гигиеналық нормаларға сәйкес келмейтінін көрсетті (Сатыбалдиева У.А., 2015; Мамырбаев А.А және т.б., 2013; Мамырбаев А.А., 2015). 2 мыңнан астам өнеркәсіптік кәсіпорындардың жыл сайын ондаған миллион тонна зиянды қоспалардың ауа бассейніне түсуіне ықпал ететін қоршаған ортаны ластаушы болып табылатыны анықталды (Нурмадиева Г.Т. және т.б., 2018). Көптеген кәсіпорындардың әлсіз экономикалық әлеуеті өндірістік нысандарды қайта құру және техникалық қайта жаратқандыру, машиналар мен жабдықтарды сапалы және уақытылы жөндеу, шаңмен, шуммен, дірілмен күрес бойынша санитарлық-техникалық құралдар, жұмыс орнындағы микроклиматтық параметрлерді тұрақтандыру және жұмыс ортасы мен еңбек процесінің басқа да қолайсыз факторларын қалыпқа келтіру бойынша жұмыстарды ұйымдастырудың қажетті деңгейін қамтамасыз етпейді.

Республика бойынша орташа есеппен Батыс Қазақстан аймағында экономикалық белсенді халықтың саны сәл жоғары және 66,3% - ды құрайды. Олардың ішінде 150 мыңнан астамы зиянды және қауіпті еңбек жағдайларында жұмыс жасайды. Алайда аймақтағы кәсіби аурушандық көрсеткіші Республика бойынша ең төмендердің бірі. Сонымен қатар, өңірде орналасқан мұнай-газ өндіру, мұнай-газ өңдеу, тау-кен өнеркәсібінің ірі өндірістік кешендері, мұнай-химия өнеркәсібі кластері, құрылыс

индустриясы кәсіпорындары өндірістік ортаның зияндылық дәрежесі және өндірістік процестердің ауырлығы бойынша зиянды және қауіпті болып табылады.

Қазақстанда соңғы 10-15 жылда көптеген кәсіпорындар мен ұйымдардың ұйымдық-құқықтық меншік нысандарының өзгеруіне байланысты кәсіпорындарда медициналық қамтамасыз ету жүйесі бұзылған, бұл жұмыс жасайтын халықтың сырқаттануы мен өлімнің өсу факторларының бірі болып табылады (Мухаметжанова С.Е., 2011).

Елдің еңбек ресурстарының сапасы жұмысшылардың санымен ғана емес, олардың денсаулық деңгейімен де айқындалады. Кәсіби аурушандық жұмыс жасайтын халық денсаулығының негізгі индикаторы және жұмыс орындарында кәсіби қауіпті бағалаудың маңызды өлшемі болып табылады (Измеров Н.Ф. және т.б., 2014; Левашов С.П., 2011; Gubernot D.M. et al., 2014; Shengli Niu., 2010). Қазақстанда кәсіби аурушандықтың көрсеткіші Ресейдегідей Батыс Еуропа елдері мен Америкаға қарағанда 30-45 есе төмен екенін атап өту қажет (Джакупбекова Г.М. және т.б., 2014). Ресей Федерациясында жыл сайын 7-ден 10 мыңға дейін кәсіби аурулар тіркеледі.

Денсаулық сақтау мекемелерінің материалдық-техникалық базасы күн сайын артып отырған халықтың сұранысына сәйкес келмесе заманауи медицинаның дамуы мүмкін емес. Алайда, денсаулық сақтау мекемелерінің жаңа медициналық техникаға қажеттілігі бүгінгі күні тек 30-40 %-ға ғана қанағаттандырылып отыр. Республиканың денсаулық сақтау саласындағы басқарушылық шешімдер жүйесінде медициналық техникаға сұраныс пен ұсыныс теңгерімі әзірленбеген, медициналық жабдықтардың техникалық жай-күйі және денсаулық сақтау мекемелерінің медициналық техникаға нақты қажеттілігі туралы деректер базасы қалыптастырылмаған, медициналық жабдықтар мен техниканы сатып алу үшін қаржыландыру көлемін айқындаудың нақты өлшемдері мен индикаторлары жоқ (Татаринцев А.В., 2012).

Бұдан басқа, Қазақстан Республикасын қоса алғанда, денсаулық сақтаудың ұлттық жүйелерінің басым бөлігі демографиялық, саяси, әлеуметтік - экономикалық, технологиялық, эпидемиологиялық өзгерістердің ықпалымен күшейе түсетін кадр ресурстарының теңгерімсіздігінің терең түбегейлі қалыптасқан проблемаларына тап болады (Сыздыкова А.А., 2013). Осыған байланысты денсаулық сақтаудың кадрлық ресурстарына тұрақты мониторинг және талдау жүргізу қажеттілігі туындайды (Биртанов Е.А., 2010).

Қазіргі уақытта жалпы емдеу желісінде қолданылатын сапа көрсеткіштері тек ішінара ғана қолданылатындықтан міндетті медициналық тексерістің (ММТ) сапасын бағалау кезінде проблемалар туындайды (Прокопенко Л.В. және т.б., 2012; Хоружая О.Г., 2015). ММТ негізгі мақсатына жету, яғни кәсіби аурулардың ерте белгілері мен бастапқы түрлерін анықтау ММТ сапасы мен тиімділігінің көрсеткіші болып табылады. Заңнамаға сәйкес, біздің елімізде ММТ-мен толық қамтылуын және уақтылы өткізілуін бақылауды халықтың санитариялық-

эпидемиологиялық салауаттылығы саласындағы мемлекеттік орган жүзеге асырады. Алайда ММТ сапасы мен тиімділігін бағалау жеткіліксіз жүргізіледі, өйткені қазіргі жағдайда оны жүргізу тек емдеу мекемелеріне тексеруге байланысты шағымдар жасалған жағдайда ғана мүмкін болады. Сонымен қатар, елде ММТ сапасы мен тиімділігін бағалау бойынша нақты өлшемдер, алгоритмдер мен стандарттар жоқ (Сабитова М.М. және т.б., 2019).

Аурудың кәсіппен байланысын сараптау технологиясын жетілдіруді талап ететін көптеген кәсіби аурулардың ағымының ерекшелігі мен көрінісінің өзгеруі, осы патологияның әлеуметтік бағдарлануы қызметкерлерге медициналық қызмет көрсетудің барлық кезеңдерінде оны көрсету тәсілдерін біріздендіруді қамтамасыз ететін кәсіби патологиялық көмек көрсету процестерін стандарттау қажеттілігін анықтайды (Шалыгина Л.С., 2013; Измеров Н.Ф., 2013).

Жоғарыда айтылғандар Батыс Қазақстандағы кәсіби аурушандық деңгейін анықтайтын негізгі факторларды және зиянды және қауіпті еңбек жағдайларында жұмыс істейтін жұмысшыларға медициналық қызмет көрсетудің тиімділігін арттыру жөніндегі іс-шараларды зерттеудің өзектілігі мен қажеттілігін анықтайды.

Зерттеу мақсаты

Батыс Қазақстан аймақтарындағы кәсіби аурушандық деңгейіне әсер ететін факторларды зерттеу және зиянды және қауіпті еңбек жағдайларында жұмыс істейтін жұмысшыларды міндетті медициналық тексеруден өткізудің сапасы мен тиімділігінің критерийлерін негіздеу.

Зерттеудің міндеттері:

1. Батыс Қазақстан өңірлерінде кәсіби аурушандық деңгейін бағалаумен бірге зиянды және қауіпті еңбек жағдайларында жұмыс жасайтын адамдардың санына трендік талдау жүргізу.

2. Зиянды және қауіпті еңбек жағдайларында жұмыс жасайтын жұмысшылардың кәсіби тәуекелден қорғалу және презентизм дәрежесін есептеу.

3. Аурулардың мамандықпен байланысын сараптау кезінде еңбек жағдайларының санитарлық-эпидемиологиялық сипаттамаларын құрастыру сапасы мен ақпараттылығын бағалау.

4. Зиянды және қауіпті еңбек жағдайларында жұмыс жасайтын жұмысшылардың кәсіби ауруларын алғашқы сараптау кезінде міндетті медициналық тексеру нәтижелілігінің және нәтижелерінің сәйкестік коэффициенттерін есептеу.

5. Жұмыс жасайтын халықты міндетті медициналық тексеруден өткізетін медициналық мекемелердің ауруларды анықтауға әсерін бағалай отырып, олардың материалдық-техникалық және кадрлық қамтамасыз етілу жағдайына талдау жасау.

6. Медициналық қызмет көрсету сапасын мемлекеттік бақылау саласында зиянды және қауіпті еңбек жағдайларында жұмыс жасайтын жұмысшыларды міндетті медициналық тексеруден өткізетін медициналық ұйымдарға қатысты бағалау критерийлері мен тексеру парағын бейімдеу бойынша әдістемелік ұсынымдар дайындау.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы:

Батыс Қазақстан аймақтарында кәсіби аурушандық деңгейіне ықпал ететін неғұрлым маңызды факторлар анықталды және дәлелденді.

Алғаш рет кәсіби ауруларды алғашқы сараптау кезінде міндетті медициналық тексеру нәтижелерінің сәйкестік коэффициенті мен анықтау коэффициентін пайдалануға негізделген өңірлік кәсіби аурушандық деңгейін анықтау бойынша әдістемелік тәсілдер әзірленді.

Алғаш рет жұмыс орындарында кәсіби қауіп-қатердің көрсеткіштері және зиянды және қауіпті еңбек жағдайлары бар өндірістерде жұмыс жасайтын қызметкерлер арасында презентеизмнің таралуы есептелген.

Кәсіби ауруларды ерте диагностикалаудың сапасын бағалаудың ғылыми негізделген индикаторлары зиянды және қауіпті еңбек жағдайларында жұмыс жасайтын жұмысшыларды міндетті медициналық тексеруден өткізетін медициналық мекемелердің қызметін бағалау өлшемдерін әзірлеуге мүмкіндік берді.

Тәжірибелік маңыздылығы:

Аймақтың кәсіби аурушандыққа әсер ететін материалдық-техникалық, кадрлық қамтамасыз етілуі мен презентеизм дәрежесін қамтитын медициналық-әлеуметтік факторлардың мәнділік деңгейін белгілеу – бұл тәжірибелік денсаулық сақтау ұйымдарына жұмыс жасайтын халыққа профилактикалық және сауықтыру іс-шараларын ұйымдастыру бойынша оңтайлы басқарушылық шешімдер қабылдауға мүмкіндік береді.

Жұмыс жасайтын контингентті міндетті медициналық тексеруден өткізетін медициналық мекемелердің қызметін бағалау бойынша әзірленген тексеру парақтары мен өлшемдері уәкілетті органдарға олардың қызметіне жүйелі мониторинг жүргізуге мүмкіндік береді.

Еңбек жағдайларының санитарлық-эпидемиологиялық сипаттамаларының анықталған төмен ақпараттылығы кәсіби патология орталықтарына кәсіби ауруларды диагностикалауда әдістемелік тәсілдерді қайта қарау қажеттілігін негіздеуге және Қазақстан Республикасында кәсіптік қауіптерді ғылыми бағалауға негізделген еңбек медицинасының халықаралық стандарттарын бейімдеуге мүмкіндік береді.

Әзірленген практикалық ұсынымдар кешені Батыс Қазақстан аймақтарының денсаулық сақтау департаменттері мен тауарлар мен қызметтердің сапасы мен қауіпсіздігін бақылау департаменттеріне енгізілді.

Қорғауға ұсынылатын қағидалар

1. Батыс Қазақстан өңірлеріндегі кәсіби аурушандық деңгейі көбінесе медициналық тексеру жүргізетін медициналық мекемелердің материалдық-техникалық және кадрлық қамтамасыз етілуіне, міндетті медициналық тексеруді жүргізу сапасына, еңбек жағдайларының санитарлық-эпидемиологиялық сипаттамаларының сапасы мен ақпараттылығына байланысты болады.

2. Зиянды және қауіпті еңбек жағдайларындағы кәсіпорындардың көпшілігі үшін әлеуметтік басымдықтар арасында денсаулықты сақтаудан гөрі жұмыс орнын сақтау басым орын алатындығы олардың арасындағы презентеизмнің таралуының жоғары екендігін көрсетеді.

3. Медициналық тексерулердің нәтижелілік коэффициентін, кәсіби ауруларды анықтау коэффициенті мен міндетті медициналық тексерулер нәтижелерінің сәйкестік коэффициентін қоса алғанда, міндетті медициналық тексерулердің сапасы мен тиімділігін бағалау үшін ұсынуға болады.

Диссертациялық жұмыстың негізгі нәтижелері баяндалды

- PhD докторанттардың диссертациялық жұмыстары тақырыптарын және диссертациялардың апробациясын бекітетін ғылыми мәселелік мәжілісі отырысы (хаттама №3);

- Марат Оспанов атындағы БҚММУ 60 – жылдығына арналған «Медицина білімі мен ғылымындағы интеграция, серіктестік және инновация» Халықаралық ғылыми – тәжірибелік конференция материалдарының жинағы 5 –6 қазан (Ақтөбе 2017);

- «Актуальные вопросы медицины» и «Спутниковый форум по общественному здоровью и политике здравоохранения». VII Жыл сайынғы Халықаралық ғылыми – тәжірибелік конференция материалдарының жинағы (Баку, Азербайжан 2018);

- The 22nd WONCA World Conference. October (Seoul 2018);

- «Актуальные вопросы медицины труда в Казахстане: Хризотил и Здоровье». Медицина и экология. Халықаралық ғылыми – тәжірибелік конференция материалдарының жинағы 1-2 қараша (Қарағанда 2018);

- The III International scientific and educational conference “The internationalization of continuing medical education. Prospection”. Minevra medica April 25-26 (Aktobe, Kazakhstan 2019).

Диссертация тақырыбы бойынша басылымдар

Диссертациялық материалдары бойынша 11 ғылыми еңбек басылып шығарылды, оның ішінде 3 ҚР БҒМ ғылым және білім саласындағы бақылау Комитетінің ұсынылған басылымдарында, 5 жарияланым Халықаралық және шетел конференциялары жинақтарында; 2 мақала-шетел Scopus базасында “Georgian Medical News” және Open Access Macedonian Journal of Medical Sciences журналында және 1 әдістемелік нұсқау болып шығарылды.

Зерттеу нәтижелерін енгізу

Зерттеу нәтижесі бойынша «Зиянды еңбек жағдайларында жұмыс жасайтын жұмысшыларды медициналық тексеруден өткізу сапасын бағалау» атты әдістемелік ұсынымдар дайындалып (Марат Оспанов атындағы БҚМУ – нің ғылыми кеңесінің 2019 жылғы 28 мамырдағы №10 (762) хаттамасы), тауарлар мен көрсетілетін қызметтердің сапасы мен қауіпсіздігін бақылау департаменттеріне және Ақтөбе, Атырау, Батыс Қазақстан және Маңғыстау облыстарының денсаулық сақтау басқармаларына енгізілді (енгізу актілері 02.07.2019 ж. №18, 02.07.2019 ж. №19, 05.07.2019 ж. №20, 05.07.2019 ж. №21, 10.07.2019 ж. №22, 10.07.2019 ж. №23, 22.07.2019 ж. №24, 22.07.2019 ж. №25).

Автордың жеке үлесі

Зерттеу нәтижелерін енгізу Теориялық және әдіснамалық зерттеу бағдарламасын жасау, зерттеу мақсаттары мен міндеттерін тұжырымдау, зерттеулерді ұйымдастыру және жүргізу, зерттеу жұмыстарының барлық кезеңдеріне қатысу, статистикалық мәліметтерді өңдеу, қорғауға ұсынылған диссертация бөлімдерінің жазылуы, нәтижелерді түсіндіру және талқылау, ережелер қалыптастыру, сондай-ақ қорытындылар мен практикалық ұсыныстар барысында автор жеке үлес қосты.

Диссертацияның көлемі мен құрылымы

Диссертациялық жұмыс 113 бетте баяндалған және кіріспеден, заманауи мәселерге шолудан, зерттеу әдістемесінен, жеке зерттеу беттерінен, қорытындыдан, тәжірибелік ұсыныстардан, қолданылған әдебиеттер тізімінен тұрады. Диссертацияда 12 кесте, 36 сурет, 11 қосымша және 190 әдебиет көздері берілген.

Тұжырымдар

1. Зиянды және қауіпті еңбек жағдайларында жұмыс жасайтын жұмысшылардың санына жүргізілген талдау оның Ақтөбе облысында ($R^2=60\%$, $T_{пр}=-2,9\%$) төмендегенін көрсетті, ал Атырау ($R^2=74\%$, $T_{пр}=17,6\%$), Батыс Қазақстан ($R^2=42\%$, $T_{пр}=14,3\%$), Маңғыстау ($R^2=81\%$, $T_{пр}=8,2\%$) облыстарында керісінше, көрсеткіштің нақты өсуі анықталды. Батыс Қазақстан өңірлерінде кәсіби аурушаңдықтың төмен деңгейі тіркелді, бұл орташа республикалық көрсеткіштерден төмен ($p<0,05$).

2. Жеке кәсіби тәуекелді бағалау негізінде Маңғыстау, Атырау, Ақтөбе және Батыс Қазақстан облыстарының өнеркәсіптік кәсіпорындары жұмысшыларының арасында кәсіби тәуекелдерден қорғалу дәрежесін есептеу тиісінше 55%, 58,7%, 61,5%, 73,7% құрады. Батыс Қазақстан өңірінің жұмысшылары арасында презентеизмнің таралуы жоғары болды (61%).

3. Зертханалық және аспаптық зерттеулердің нәтижелері бойынша еңбек жағдайларының санитарлық-эпидемиологиялық сипаттамаларының 74,5%-ында тағылымдамадан өткен жұмысшылардың нақты еңбек жағдайларын көрсетпейді, бұл кәсіби аурудың диагнозын белгілеудегі негізгі құжат

ретінде еңбек жағдайларының санитарлық-эпидемиологиялық сипаттамасының құнын айтарлықтай төмендетеді. Бұл ретте 11% жағдайда еңбек жағдайларының санитарлық-эпидемиологиялық сипаттамаларында зертханалық және аспаптық зерттеулердің нәтижелері мүлдем болмады, сондай-ақ еңбек процесінің ауырлығы мен шиеленісі туралы ақпарат болған жоқ.

4. Кәсіби ауруларды анықтау коэффициентін және міндетті медициналық тексерулер мен кәсіби аурулардың алғашқы сараптамасы нәтижелерінің сәйкестігі коэффициентін есептеу оларды жұмыс жасайтын контингентті медициналық тексерудің нәтижелілігін бағалау критерийі ретінде пайдалану мүмкіндігін көрсетті, олар Ақтөбе облысынан басқа барлық зерттелген аймақтарда нөл болды. Бірақ, Ақтөбе облысында міндетті медициналық тексерулер мен кәсіби аурулардың алғашқы сараптау нәтижелерінің сәйкестігі коэффициенті 2013, 2014, 2015, 2016 жылдары сәйкесінше 1,5%, 3,8%, 0,95%, 2,6% құрады, ал 2017 жылы нөлге тең болды.

5. Ақтөбе облысын қоспағанда ($p < 0,05$), Батыс Қазақстанның барлық өңірлерінде зиянды және қауіпті еңбек жағдайларында жұмыс жасайтын жұмысшылардың медициналық тексеруден өткізетін медициналық мекемелердің материалдық-техникалық жабдықталуының жеткіліксіздігі және кадрлық қамтамасыз етілуінің төмендігі байқалады, бұл Атырау ($r=0,8$; $r=0,8$), Батыс Қазақстан ($r=0,6$; $r=0,6$), Маңғыстау облыстарында ($r=0,8$; $r=0,9$) жалпы соматикалық аурулардың төмен анықталуының негізгі себебі болып табылады.

6. Алынған нәтижелер негізінде зиянды және қауіпті еңбек жағдайларында жұмыс жасайтын жұмысшыларды лицензиялау және лицензиядан кейінгі мониторинг жүргізу үшін жұмысшыларды міндетті медициналық тексеруден өткізетін медициналық ұйымдарға қатысты медициналық қызметтер көрсету сапасын мемлекеттік бақылау саласындағы бағалау критерийлері мен тексеру парағын қамтитын әдістемелік ұсынымдар дайындалды және енгізілді.